

Ширяєва Д.В.*
Василюк О.В.**
Балашов І.О.**
Безсмертна О.О.*
Бабицький А.І.***

Ukrainian Nature Conservation Group

* ННЦ «Інститут біології та медицини» КНУ імені Тараса Шевченка
darshyr@gmail.com

** – Інститут зоології НАНУ

*** Національний університет біоресурсів та природокористування України

ПРОПОЗИЦІЇ СТВОРЕННЯ СТЕПОВИХ ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Черкаська область є однією з лідерів в Україні за кількістю створених об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ), після Тернопільської і Чернігівської областей. Станом на 1.01.2017 р. в області створено 525 об'єктів ПЗФ загальною площею 74312,6 га, що становить 3,6 % від площі області – один з найменших показників заповідності в Україні. Таким чином, будучи одним з лідерів за кількістю ПЗФ, Черкащина є одним із аутсайдерів за відсотком заповідних територій від загальної площі області. Ця обставина зумовлює необхідність створення нових об'єктів ПЗФ на території області.

Черкаська область розташована у лісостеповій зоні, досягаючи на півдні степової. Провівши аналіз якісного складу існуючих ПЗФ області за допомогою векторизації меж об'єктів та їх дослідження з використанням даних дистанційного зондування Землі, ми виявили, що серед них степову та лучно-степову рослинність репрезентують не більше 50 об'єктів, при цьому такі ділянки у складі заповідних об'єктів є дуже фрагментованими, переважно позбавлені рідкісних та зникаючих видів і мають площу менше 10 га. Отже, степові екосистеми на сьогодні є найменше представленими у межах ПЗФ Черкащини та потребують особливої уваги при плануванні розширення мережі заповідних територій.

Упродовж 2016 року нами було проведено 3 експедиції по території східної частини Черкаської області (Чорнобаївський, Корсунь-Шевченківський та Кам'янський райони), з метою обстеження потенційно перспективних для заповідання степових ділянок. Попередньо були визначені потенційні ділянки для виконання натурних обстежень. При обстеженні ділянок робились ботанічні описи та малакологічні збори, реєструвались місцезнаходження рідкісних видів. Види, що потребують охорони вказані відповідно до Червоної книги України (Червона книга України. Рослинний..., 2009; Червона книга України. Тваринний..., 2009), Резолюції 6 Бернської конвенції (Convention..., 1979), пропонованим переліком видів судинних рослин, що підлягають охороні у Черкаській області (Шевчик, 2006) та пропонованим переліком видів наземних молюсків, що потребують охорони у Черкаській області (Балашов, 2016).

За результатами аналізу зібраних відомостей нами підготовлений перелік степових, лучно-степових та петрофітних урочищ в межах Черкаської області, що потребують оголошення об'єктами ПЗФ, як місця збереження корінних степових біотопів та видів, що знаходяться під охороною.

1. Балка «Жидовиця»

Урочище знаходиться у Чернобаївському районі, біля с. Крутьки; початок балки – 1 км на північ від околиці села). На схилах балки, між ділянками різновікових ґрунтозахисних насаджень та плодових дерев, що здебільшого деградують, збереглися угруповання лучних різнотравно-злакових та різнотравно-ковилових степів (на схилах південної та південно-західної експозиції). Рослинність урочища представлена типовими для степу видами – *Chamaecytisus austriacus* (L.) Link., *Gypsophila paniculata* L., *Thalictrum* sp. тощо. Із видів, що занесені до Червоної книги України (Червона., 2009), на території урочища нами виявлені *Stipa capillata* L., велика популяція *Pulsatilla pratensis* L., *Adonis vernalis* L., а також *Crocus reticulatus* Steven ex Adams (на момент обстеження виявлені окремі відквітли рослини), який на території Чернобаївського району знаходиться на північній межі поширення. *Stipa capillata* L. на схилах південної експозиції формує угруповання формації *Stipeta capillatae*, занесене до Зеленої книги України. *Pulsatilla pratensis* L. представлений на території, окрім звичайної, рідкісною формою з рожевим забарвленням квітів. Відмічені також рідкісні для Черкаської області види – *Hyacinthella leucophaea* (C. Koch) Schur., *Astragalus austriacus* Jacq.

Пропонується створення ботанічного заказника «Балка Жидовиця» площею 74,5 га. Оскільки балка межує з існуючим ентомологічним заказником «Підгірський» (вал вздовж одного зі схилів балки), можливим також є варіант включення території існуючого заказника до новоствореного об'єкту ПЗФ.

2. Урочище «Хохлатий майдан»

Природно-історичне урочище розташоване серед полів на східній околиці с.Косарі. На рештках земляних валів зруйнованого в минулому кургану сформувались угруповання лучних різнотравно-злакових (переважно на схилах північної експозиції) та різнотравно-ковилових (на схилах південної експозиції) степів. Флора урочища цікава різноманіттям типових степових видів: *Koeleria cristata* (L.) Pers., *Verbascum phoeniceum* L., *Chamaecytisus austriacus* (L.) Link., *Marrubium* sp., *Jurinea* sp., *Thalictrum* sp. та ін.

Із видів Червоної книги України (2009) виявлені *Stipa capillata* L. та декілька особин *Adonis vernalis* L. Ковила волосиста на схилах південної експозиції формує угруповання формації ковили волосистої (*Stipeta capillatae*), занесеної до Зеленої книги України. Відмічені також рідкісні для Черкаської області види: *Iris pumilla* L., *Anemone sylvestris* L., *Salvia nutans* L., *Phlomis pungens* Willd., *Astragalus austriacus* Jacq.

Пропонуємо створення пам'ятки природи «Хохлатий майдан» площею 2 га.

3. Каньйон р. Тясмин у м. Кам'янка

Каньйон на р. Тясмин у м. Кам'янка – відома пам'ятка природи, в першу чергу завдяки унікальному реліктовому комплексу бріофітів (Червона., 2009). Проте формальна площа створеного тут об'єкту ПЗФ – лише 1,497 га, що значно менше за реальну територію урочища.

До складу пропонованого нами об'єкту ПЗФ входить ділянка русла р. Тясмина і незначна частина скель вздовж берега. Правий берег річки південної експозиції на більшій площі вкритий степовою та петрофітною рослинністю з місцезростаннями типових та рідкісних для цих типів рослинності видів, тому ми пропонуємо розширити межі об'єкту на цілісну природну ділянку каньйону Тясмину в межах м. Кам'янка площею 30 га.

Степова рослинність представлена угрупованнями з участю занесеної до Червоної книги України *Stipa capillata* L. (Червона..., 2009), що займає великі площі на схилах і формує угруповання формації ковили волосистої (*Stipeta capillatae*), занесеної до Зеленої книги України. З рідкісних видів у степових угрупованнях представлені *Astragalus dasyanthus* Pall. (ЧКУ 2009, при обстеженні знайдено 1 відквітлу рослину), а також рідкісні для Черкаської області види степових та петрофітних місцезростань – *Spiraea hypericifolia* L., *Cotoneaster melanocarpus* Fisch. ex Blytt, *Aurinia saxatilis* (L.) Desv., *Asplenium septentrionale* (L.) Hoffm., *Sempervivum ruthenicum* Schnittsp., *Hyacinthella leucophaea* (C. Koch) Schur. Згідно з літературними даними (Шамрай, 2009) на території каньйону також існують місцезростання *Iris aphylla* ssp. *hungarica* (Waldst. & Kit.) Hegi, що охороняється за Червоною книгою України (2009) та Бернською конвенцією.

На ділянці також зберігся комплекс рідкісних степових молюсків (Balashov et al., in print), що включає зокрема реліктовий вид *Mediterranea inopinata* (Uličný, 1887), який запропоновано занести у наступне видання Червоної книги України (Балашов, 2016). В Україні відомо лише близько 10 місцезнаходжень цього степового виду (Балашов, 2016).

4. Городище на злитті р. Прусянка та р. Чубова

Урочище знаходиться на правому березі р. Прусянка, у місці її злиття з р. Чубова, між селами Пляківка і Михайлівка. В минулому частину береги річки із гранітними відслоненнями було штучно відділено, в результаті чого утворився острів, та створено земляну оборонну споруду (вал по периметру утвореного острова), що сьогодні має історичну та природну цінність. На території пагорба збереглися елементи степової рослинності, з охоронюваних видів рослин відмічена *Stipa capillata* L.

На ділянці зберігся комплекс рідкісних степових молюсків (Balashov et al., in print), що включає зокрема реліктовий вид *M. inopinata* (див. вище), який запропоновано занести до наступного видання Червоної книги України (Балашов, 2016).

Пропонується створення пам'ятки природи площею 1,3 га.

5. Степова ділянка біля заказника «Виграївський»

Степовий схил на схід від існуючого заказника «Виграївський» неподалік смт. Стеблів, з одного боку обмежений старою дорогою, з іншого – балкою, внаслідок цього ділянка захищена від впливів господарської діяльності. Рослинність урочища представлена степовим ризотрав'ям, з рідкісних видів відмічено *Stipa capillata* L. (Червона..., 2009).

На ділянці зберігся комплекс рідкісних степових молюсків (Balashov et al., in print), зокрема занесений до Червоної книги України равлик *Granaria frumentum* (Draparnaud, 1801) і пропонується занести у наступне видання Червоної книги України равлик *M. inopinata* (див. вище). Ці види відомі в Україні лише за кількома місцезнаходженнями на степових і петрофітних ділянках (Балашов, 2016).

Пропонується створення пам'ятки природи площею 1 га.

6. Степовий схил на північ від смт. Стеблева

Схил знаходиться вздовж дороги від заказника «Виграївський» до смт. Стеблів. Рослинність урочища представлена степовим різнотрав'ям, з рідкісних видів відмічено *Stipa capillata* L. (ЧКУ 2009), що формує угруповання формації ковили волосистої (*Stipeta capillatae*).

Пропонується створення пам'ятки природи площею 6 га.

7. Старе русло р. Рось в м. Стеблеві

В минулому, з метою створення водосховища Стеблівської ГЕС, було перекрите старе русло річки, що являє собою гранітний каньйон. До цього часу ділянка не має іншого господарського використання, окрім випасу, хоча й знаходиться в центрі села (розриває його на 2 частини). Ділянка вже раніше пропонувалась для оголошення об'єктом природно-заповідного фонду – геологічною пам'яткою природи «Камінні ворота» (Геологічні..., 2008). Пропонується до заповідання у статусі ландшафтного заказника старе русло р. Рось в межах м. Стеблів та схил лівого берега Росі за дамбою ГЕС, що формують цілісну природну ділянку площею 12 га. Лучно-стєпова рослинність та унікальні для рівнинної частини України комплекси скельної рослинності є відносно добре збереженими і відзначаються високою вразливістю.

Угруповання степової рослинності репрезентують рідкісну в межах Черкаської області асоціацію *Festuco valesiacaе-Stipetum capillatae*. З рідкісних видів відмічено *Stipa capillata* L. (ЧКУ 2009), серед видів петрофітної рослинності виявлені рідкісні для Черкаської області види – *Asplenium trichomanes* L., *Asplenium septentrionale* (L.) Hoffm., *Sempervivum ruthenicum* Schnittsp. et C. B. Lehm.

На ділянці зберігся комплекс рідкісних степових молюсків (Balashov et al., in print), зокрема пропонувані на занесення у наступне видання Червоної книги України реліктові равлики *M. inopinata* (див. вище) та *Pupilla bigranata* (Rossmässler, 1839) (Балашов, 2016). Причому у випадку з останнім видом, рішення про включення виду до наступного видання вже було затверджено Національною комісією з питань Червоної книги України.

8. «Кам'яний курган»

Урочище знаходиться в межах с. Карашина, на лівому березі р. Рось, має вигляд гранітного підвищення площею 0,5 га. Невелика за площею ділянка вирізняється різноманіттям видів – *Sedum acre* L., *S. ruprechtii* (Jalas) Omelczuk, *Allium podolicum* (Asch. et Graebn.) Blocki ex Racib., *Euphorbia cyparissias* L., *Verbascum phoeniceum* L., а також рідкісними для Черкаської області: *Iris pumilla* L., *Hyacinthella leucophaea* (C. Koch) Schur., *Asplenium septentrionale* (L.) Hoffm., *Sempervivum ruthenicum* Schnittsp. et C. B. Lehm.

Серед рідкісних тварин відмічена *Scolia hirta* Schrank, що була занесена до Червоної книги України видання 1994 р. видання і залишається рідкісним для лісостепу видом.

9. Степовий схил в околицях м. Корсунь-Шевченківській

Ділянка розташована на південь від с. Карашина і автошляху Корсунь-Шевченківській – Городище. Схил південної експозиції вкритий степовою рослинністю з домінуванням *Stipa capillata* L. (Червона..., 2009), що формує угруповання формації ковили волосистої (*Stipeta capillatae*), також урочище цікаве різноманіттям типових для степу видів – *Chamaecytisus austriacus* (L.) Link, *Allium sphaerocephalon* L. тощо.

10. Гора Янталка

Гора розміщена в центральній частині Корсунь-Шевченківського парку, що має статус природно-заповідного фонду (парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва). Вперше отримала охоронний статус ще у 1920-х. Під назвою »Корсунський парк на р. Росі» урочище вперше згадане М. В. Шарлеманем у 1919 році: «Скелі. Корсунський парк в Каневськ. пов. Цікаві пам'ятки «культурної» природи» (Шарлемань, 1919). Станом на 1932 рік парк мав статус пам'ятки природи республіканського значіння (Шалит, 1932). Проте зараз охоронний статус територія має як місце штучної інтродукції деревних рослин та місце відпочинку населення на мальовничих гранітних переказах р. Рось. Можливість окремо виділити охоронний режим окремо взятої частини території парку неможливо без створення окремого об'єкту ПЗФ, тому пропонуємо виокремити особливо цінну частину парку – гору Янталку площею 1 га – як окрему пам'ятку природи.

На ділянці зберігся комплекс рідкісних степових та наскельних молюсків (Balashov et al., in print), зокрема занесений до Червоної книги України равлик *G. frumentum* (див. вище) і пропоновані на занесення у наступне видання Червоної книги України равлики *P. bigranata* та *M. inopinata* (див. вище) (Балашов, 2016). У відношенні збереження реліктових степових та наскельних видів наземних молюсків, дана ділянка є найбільш цінною в Центральній Україні (Balashov et al., in print (Balashov et al., in print)).

З рідкісних в межах Черкаської області видів рослин на ділянці виявлено *Spiraea hypericifolia* L., *Sempervivum ruthenicum* Schnittsp. et C. B. Lehm.

Висновки

Зібрані відомості про поширення рідкісних видів флори і фауни на території досліджуваних ділянок свідчать про їх високу природоохоронну цінність. Отже, всім зазначеним вище об'єктам необхідно надати статус територій природно-заповідного фонду місцевого значення задля збереження цінних флористичних, фауністичних та геологічних комплексів у їх складі.

Подяки

Дві експедиції, проведені у рамках даного дослідження, здійснювалися на кошти гранту І. Балашова від The Rufford Foundation (20036-2).

Використані джерела:

1. Балашов І. Охрана наземных моллюсков Украины. – Киев: Институт зоологии НАН Украины, 2016. – 272 с.
2. Геологічні пам'ятки України (за ред. В. І. Калініна, Д. С. Гурського). В чотирьох томах. – Київ, 2007. – Том II. – С. 258-259.
3. Місто на скелястих берегах Тясмину: іст. нарис до 360-річчя заснування м. Кам'янки / О. Г. Шамрай, Г. М. Таран, Л. О. Бондаренко [та ін.]. – Черкаси: Вертикаль, видавець Кандич С. Г., 2009. – С. 226.
4. Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я. П. Дідуха – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.
5. Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І. А. Акімова – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.
6. Шалит М. Заповідники та пам'ятки природи України. – Харків, 1932. – С. 62.
7. Шарлемань М. Коротенький перелік пам'яток природи правобережної України // Бризгалін Г. А. Охорона пам'яток природи на Україні. – Полтава, 1919.
8. Шевчик В.Л., Куземко А.А., Чорна Г. А. Список рідкісних видів судинних рослин, що підлягають охороні в межах Черкаської області // Заповідна справа в Україні. – 2006. – Т 12. – Вип. 1. – С 11-17.

9. *Balashov I., Vasyliuk O., Shyriaieva D., Bezmertna O., Babytskiy A, Marushchak O., Oskirko O., Stetsun G., Shvydka Z., Kostiushin V.* Terrestrial molluscs in dry grasslands of the Dnieper Upland (Central Ukraine): populations of *Granaria frumentum* in 250 km from its known range (in print)
10. Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats. Bern, 19.IX.1979 (ETS №104).